

Osmanlılarda İlk Yerel Manevî Oluşum: Hacı Bayram Velî ve Bayramiyye Ekolünün Anadolu'ya Etkisi

First Local Spiritual Foundation in the Ottomans: The Effect of Hacı Bayram Velî and the Bayramiyye Order on Anatolia

*Hamdi Kıziler**

Özet

Bu çalışma, Hacı Bayram Velî'nin hayatı ile Hacı Bayram Velî'nin ve Bayramiyye ekolünün Anadolu'ya etkisini anlatmaktadır. Onun hayatı çalışmanın başında özet olarak verilmiştir. Daha sonra Hacı Bayram Velî'nin yetiştirdiği halifeler, tarikatın Anadolu'da yaygınlaşması ve Bayramiyye tekkelerinin bulunduğu yerler hakkında bilgi verilmiştir. Ardından Hacı Bayram Velî ve Bayramiyye ekolünün Anadolu'ya sosyal, kültürel, siyasi ve ilmi yönden etkilerine temas edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hacı Bayram Velî, Bayramiyye, Anadolu, tasavvuf.

Abstract

This study examines the life of Hacı Bayram Velî and the impact of him, and the Bayramiyye doctrine in Anatolia. In so doing, the study first gives a short summary of his life at the beginning. Then, it focuses not only upon the methods by which Hacı Bayram Velî taught the caliphs but also upon the view of how his sect became widespread, together with the Bayramiyye places. Finally, the study explores social, cultural, political and scientific impacts of Hacı Bayram Velî and the Bayramiyye doctrine in Anatolia.

Keywords: Hacı Bayram Velî, Bayramiyye, Anatolia, sufism.

* Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Bölümü,
hamdikiziler@gmail.com, hamdikiziler@karabuk.edu.tr

A. Hacı Bayram Velî'nin Hayatı

Hacı Bayram Velî, XIV. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'nun ortasında yer alan Ankara'nın Çubuk Suyu diye tanınan nehrin kenarındaki Solfasol (Zülfazıl) köyünde doğan bir Türk mutasavvıfıdır. Asıl adı Numan b. Ahmed b. Mahmud, lakabı ise Hacı Bayram Velî'dir.¹ Mezar taşında yazılı olan "Hacı Bayram Velî'nin annesi" ibaresinden yola çıkarak mezar yerinin bilinmesinden başka annesi hakkında bilgi sahibi olmadığımız Hacı Bayram Velî'nin babasının adı Koyunluca Ahmed, dedesinin adı ise Mahmud'dur.² Hacı Bayram Velî'nin dünyaya geldiği ev, bugün Ankara'nın Solfasol semtinde restore edilmiş olarak hala varlığını sürdürmektedir.

Hacı Bayram Velî'nin doğumu hakkında kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Mehmed Ali Aynî, Bursalı Mehmed Tahir ve Mecdî Efendi'nin verdiği bilgilere dayanarak doğum yılının 753/1352 olduğunu söylemektedir.³ Hacı Bayram soyundan gelen Fuat Bayramoğlu, soyundan gelenler arasında Hacı Bayram Velî'nin doksan yıldan fazla yaşadığının kabul edildiğini söyleyerek 740/1339-40 yılı dolayında doğmuş olabileceğini ileri sürmüştür.⁴ Bayramî Melâmîleri'nden Abdurrahman el-Askerî de *Mir'âtü'l-ışk* adlı eserinde Hacı Bayram Velî'nin doksanı aşkın bir yaşta vefat ettiğini bildirmesi⁵, Fuat Bayramoğlu'nun tahminini teyit etmektedir. Genel olarak Hacı Bayram Velî'nin doğum tarihi 1350 yılı kabul edilmiştir.

Kaynaklarda ailesi hakkında fazla bilgi verilmemekle beraber Hacı Bayram Velî, Safiyyüddin ve Murad (veya Abdal Murad) adında iki erkek kardeşin en büyüğü olarak dünyaya gelmiştir.⁶ Babasının "Koyunluca" olarak vasıflandırılmış olması, geçimlerini hayvancılıkla yaptıklarını göstermektedir.

¹ Lamî Çelebî, *Nefehâtü'l-iüns Tercümesi*, İstanbul 1289, s.684; Harîrîzâde Kemaleddin, *Tibyânü vesâilü'l-hakâik fî beyani selâsili't-tarâik*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, no:430-432, c.I, vr.171^b; Mehmed Mecdî Efendi, *Terceme-i Şakâyık-ı Nu'mâniyye*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1269, s.77; Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-fuâd fî'l-mebdei ve'l-meâd*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1288, s.233; Bursalı Mehmed Tahir, *Hacı Bayram-ı Velî*, İstanbul 1341, s.3; Mehmed Ali Aynî, *Hacı Bayram Velî*, İstanbul 1343, s.50; Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî ve Tasavvuf Anlayışı*, Altındağ Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2002, s.38, Kadir Özköse, "Hacı Bayram Velî ve Yaşadığı Döneme Tesiri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S.12, Ankara 2004, s.54.

² Bursalı, *Hacı Bayram-ı Velî*, s.3; Fuat Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Velî, Yaşamı, Soyu, Vakfı*, c.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983, s.14; Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*, s.39; Nihat Azamat, "Hacı Bayrâm-ı Velî", *DİA*, c.XIV, İstanbul 1996, s.443.

³ Aynî, *Hacı Bayram Velî*, s.50; Azamat, "Hacı Bayrâm-ı Velî", s.443.

⁴ Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Velî*, c.I, s.12.

⁵ Azamat, "Hacı Bayrâm-ı Velî", s.443. Azamat, bu bilgileri, İsmail Erünsal'ın özel kütüphanesinde bulunan Abdurrahman el-Askerî'ye ait *Mir'âtü'l-ışk* adlı eserinin 80^a varakına dayanarak vermektedir.

⁶ Bursalı, *Hacı Bayram-ı Velî*, s.6; Aynî, *Hacı Bayram Velî*, s.50; Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Velî*, c.I, s.12.; Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*, s.40; Azamat, "Hacı Bayrâm-ı Velî", s.443.

Hacı Bayram Velî, genç yaşta ilim tahsiline başlamış, XIV. yüzyılda medrese eğitiminde görülen müsbet ve dinî ilimleri okuyarak kendisini birçok yönden yetiştirmiş bir kişidir.⁷ Hacı Bayram Velî hakkında bilgi veren kaynaklar onu “ulûm-ı akliyye ve fûnûn-ı şer’iyyeye iştiğali tam ile temehhür” şeklinde vasıflandırmış ve tasavvufa intisab etmeden önce medresede müderrislik yaptığını kaydetmişlerdir.⁸ İlk müderrisliğini Ankara’daki Kara Medrese’de sonra da Bursa’daki Çelebi Sultan Mehmed Medresesi’nde yapmıştır.⁹

Hacı Bayram Velî, 1392 yılına kadar Ankara’da Kara Medrese’de müderrislik görevini sürdürürken o sırada Kayseri’de ikamet eden Şeyh Ebû Hamidüddin Aksarayî (Somuncu Baba) kendisini Kayseri’ye davet etmiştir. Bu davet üzerine Hacı Bayram Velî Kayseri’ye giderek Ebû Hamid Aksarayî’ye intisab etmiştir.¹⁰ Daha sonra 1394-1397 yıllarında şeyhi ile birlikte Bursa’ya yerleşmiş ve Çelebi Sultan Mehmed Medresesi’nde müderrislik yapmıştır.¹¹

Şeyh Ebû Hamidüddin Aksarayî ile karşılaşmaya kadar Hacı Bayram Velî’nin adı Numan iken, şeyhiyle karşılaştığı zamanın kurban bayramına denk düşmesi münasebetiyle şeyhi ona “Bayram” adını vermiştir.¹²

Gençliğinden beri dönemin dini ilimlerini tahsil edip kendisini yetiştiren Ebû Hamidüddin Aksarayî, Bursa’ya yerleştikten sonra kendisini gizlemek ve şöhretten uzak durmak amacıyla fırıncılıkla uğraşmıştır. Halk arasında “Somuncu Baba”, “Ekmekçi Koca” olarak tanınan Ebû Hamidüddin Aksarayî’nin böyle bir işle uğraşması, onun melâmet meşrebine sahip olduğunu göstermektedir.¹³ Bu meşreb, ileride müridi Hacı Bayram Velî’yi de etkileyecektir. 1400 yılının Mart ayında Bursa Ulu Camii’nin Cuma günü açılışında okuduğu hutbede Fatıha suresine verdiği çeşitli anlamlarla devrin ilim erbabı ve halk arasında büyük yankı uyandırmıştır. Bu durum, Ebû Hamidüddin Aksarayî’nin istemediği bir şöhretin ortasında kalmasına sebep olmuştur.

⁷ Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*, s.40. Ethem Cebecioğlu, Hacı Bayram Velî hakkında araştırmalar yaparken o dönem medreselerde okutulan dersler arasında “hendese, hesap, mantık, belâğat, kelam, fıkıh, usûl-i fıkıh, akaid, hadis, tefsir” gibi derslerin var olduğunu tespit ettiğini kaydetmektedir. Bkz. Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*, s.40.

⁸ Harîrîzâde, *Tîhyân*, c.I, vr.171^b; Mecdî Efendi, *Terceme-i Şakâyük-ı Nu’mânîyye*, s.77; Bursalı, *Hacı Bayram Velî*, s.3; Aynî, *Hacı Bayram Velî*, s.50; Sarı Abdullah Efendi, *Semerât*, s.234; Özköse, “Hacı Bayram Velî”, s.54.

⁹ Aynî, *Hacı Bayram Velî*, s.50; Mecdî Efendi, *Terceme-i Şakâyük-ı Nu’mânîyye*, s.77; Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*, s.41.

¹⁰ Lamiî Çelebî, *Nefebâtü’l-üns Tercümesi*, s.684; Mecdî Efendi, *Terceme-i Şakâyük-ı Nu’mânîyye*, s.77; Bursalı, *Hacı Bayram Velî*, s.3; Aynî, *Hacı Bayram Velî*, s.65.

¹¹ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr fî Şerhi Esmâr-ı Esrâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, no: 2307-2309, c.II, s.254; Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Velî*, c.I, s.21.

¹² Mecdî Efendi, *Terceme-i Şakâyük-ı Nu’mânîyye*, s.77; Azamat, “Hacı Bayrâm-ı Velî”, s.444.

¹³ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c.II, s.254; Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*, s.49.

Bundan huzursuzluk duyan Ebû Hamid, Hacı Bayram Velî ile birlikte Bursa'yı terk ederek üç yıl boyunca çeşitli yerlere yolculuk yapmış, önce Şam'a sonra Medine ve Mekke'ye gidip hac vazifesini yapmıştır.¹⁴ 1403 yılında Anadolu'ya geri dönen Ebû Hamidüddin Aksarayî ve müridi Hacı Bayram Velî, Aksaray'a yerleşmişlerdir.¹⁵

Hacı Bayram Velî, şeyhi Ebû Hamidüddin Aksarayî vefat edinceye kadar onun yanından ayrılmamıştır. Şeyhinin vefatından sonra irşad görevi kendisine verilmiştir.¹⁶ 1393-4 yılından 1412 yılına kadar yaklaşık on sekiz sene şeyhine hizmet edip yanında manevî terbiyesini tamamladıktan sonra doğum yeri olan Ankara'ya dönmüştür.¹⁷ Ankara'ya yerleştikten sonra ölüm tarihi olan 833/1430¹⁸ yılına kadar oradan ayrılmamış ve irşad faaliyetlerinde bulunmuştur.

Kaynakların bildirdiğine göre Hacı Bayram Velî'nin Şeyh Ahmed Baba, Ethem Baba, Baba Sultan, İbrahim ve Ali olmak üzere beşi erkek, üçü de kız olmak üzere toplam sekiz çocuğu olmuştur. Kızlarından ikisinin adı belli değil iken Hayrunnisa adındaki kızı, Eşrefoğlu Rumî ile evlenmiştir.¹⁹

B. Hacı Bayram Velî ve Bayramiyye Ekolünün Anadolu'ya Etkisi

Hacı Bayram Velî, manevî eğitimini tamamlayıp irşad vazifesi ile görevlendirildikten sonra ömrünün sonuna kadar müridlerinin terbiyesi, Allah ve Hz. Peygamber sevgisi, insanların doğru yolu bulması, helal rızık kazanmanın yollarının gösterilmesi, zikir ve sohbet ile meşgul olmuştur.

Hacı Bayram Velî'nin Ankara'ya geri döndüğü yıllar, başta Ankara olmak üzere Anadolu'nun bir kısım olaylarla çalkalandığı bir dönemdir. Nitekim 20 Temmuz 1402 yılında Yıldırım Bayezid ile Timur arasında Ankara'nın Çubuk Ovası'nda meydana gelen Ankara Savaşı'ndan sonra galip gelen Timur, birçok âlim, şair, sanatkârı sürgüne göndermiştir.²⁰

XV. yüzyılın ilk yıllarında Osmanlı topraklarında baş gösteren ve Hacı Bayram Velî'nin karşılaştığı en önemli sıkıntıların başında; Timur istilası, Şeyh Bedreddin olayı, Orta Asya'dan gelen ve göçebe hayata alışmış olan Türk boylarının yerleşik hayata adapte olamayışları ve bu göçebelerin kanun, nizam ve

¹⁴ Harîrîzâde, *Tibyân*, c.I, vr.172a; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c.II, s.254; Sarı Abdullah, *Semerâtü'l-Fuâd*, s.234; Aynî, *Hacı Bayram Velî*, s.66; Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Velî*, c.I, s.22; Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*, s.48-50; Özköse, "Hacı Bayram Velî", s.55-6.

¹⁵ Aynî, *Hacı Bayram Velî*, s.67; Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*, s.50.

¹⁶ Aynî, *Hacı Bayram Velî*, s.67; Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Velî*, c.I, s.21.

¹⁷ Bursalı, *Hacı Bayram Velî*, s.4; Aynî, *Hacı Bayram Velî*, s.67.

¹⁸ Harîrîzâde, *Tibyân*, c.I, vr.171b; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c.II, s.258; Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*, s.68.

¹⁹ Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Velî*, I, 85.

²⁰ Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Velî*, c.I, s.21-2; Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*, s.50.

disiplin altına alınmasının zor olması ve nihayet bütün bunlardan etkilenen halkın huzursuzluk duyması gibi çeşitli meseleler gelmekteydi.²¹

Hacı Bayram Velî'nin manevî eğitiminden geçmiş ve ona damat olan Eşrefoğlu Rumî, yaşadığı dönemde gördüğü bozuklukları şöyle sıralamaktadır:

- Zamanın bozulması, günah ve nifakın çoğalması,
- Dervişlerin hallerinin değişmesi,
- Gerçek şeyhlerin kalmaması, şeyhlere itibarın azalması,
- Yöneticilerin halka zulmetmeye başlaması,
- Hâkimlerin rüşvet yemeye başlaması,
- Hâkimlerin ilme değil, ilmi kendilerine uydurmaya başlaması,
- Müderrislerin günaha dalması, tefsir ve hadislerin medresede okunmaz olması,
- Din âlimlerinin azalması,
- Vaizlerin vaazlarını para toplama aracı yapması,
- İtibarlarını kaybeden âlimlerin şeyhlik yapmaya ve bu yolla halkın malına göz dikmeye başlaması,
- Böyle sahte şeyhlerin bir kısım sufilerin sözlerini ezberleyerek etrafında mürid toplamaya başlaması.²²

Günümüz akademisyen araştırmacılarından Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu, Hacı Bayram Velî'nin tasavvufa intisab etmesinin nedenleri arasında kendi karakteristik yapısından kaynaklanan tasavvuf sevgisinin yanında yaşadığı dönemin sosyal, ahlakî ve siyasî bozukluklarının da önemli bir etkiye sahip olduğunu kaydetmektedir.²³

1. Hacı Bayram Velî'nin Kendi Ekolünü Kurması ve Yayıması

Anadolu'nun siyasî çalkantılara bulaşması, dinî, ahlakî ve sosyal bozuklukların artmaya başlaması, Hacı Bayram Velî'nin müderrisliği bırakıp halkın arasına girmesine, tasavvuf kanalıyla yozlaşmayı durdurmaya ve ahlakî değerlerin hakim olduğu bir toplum tabanını oluşturmaya teşebbüs etmesine sebep olmuştur.

Şeyhi Ebû Hamidüddin Aksarayî'nin vefatından sonra aldığı manevî mirasla doğduğu yer olan Ankara'ya dönen Hacı Bayram Velî, burada Halvetî ve Nakşbendî tasavvuf öğretilerini bir arada toplayan yeni bir tasavvuf ekol ile

²¹ Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*, s.51-2.

²² Eşrefoğlu Rumî, *Müzekki'n-nüfûs*, Divan Yayınları, İstanbul 1976, s.56-7; Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*, s.52.

²³ Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*, s.45.

Anadolu'nun manevî ıslahına başlamıştır. Kurduğu bu yeni ekol, kendi adına izafeten Bayramiyye olarak tanınmıştır.²⁴

Hacı Bayram Velî'nin medrese mensubu olarak ilmî kariyere sahip olması, onun Anadolu insanı üzerinde önemli bir etki yapmasına yol açmıştır. Onun bu yönü, tarikatın hızlı yayılmasında rol oynayan önemli bir unsur olmuştur.

Tarikatın Osmanlı Devletinin dikkatini çekecek kadar yaygınlaşması ve etkili bir güce kavuşması, 1418 yılından sonra olmuştur. Bu tarihten sonra Bayramiyye Tarikati; Ankara, Kalecik, Çorum, İstanbul, Larende (Karaman), Darende, Bolu, Balıkesir, Bursa, Gelibolu, Kütahya, Göynük, İznik, Aksaray gibi Anadolu'nun birçok yerinde yayılmıştır. Buna göre Bayramiyye Tarikati'nin doğuda Darende, batıda Gelibolu, kuzeyde Çorum, güneyde Karaman'a kadar yayıldığı dikkate alınırsa o dönem Anadolu topraklarının Bayramiyye'nin etkisi altında olduğu görülmektedir.²⁵

Bayramiyye Tarikati'nin Osmanlı Devleti'nin ortasından Ankara gibi bir yerden Anadolu'nun çeşitli yerlerine kısa sürede hızlı bir şekilde yayılması ve insanları etkileyen güçlü bir ekol haline gelmesi, 1421 yılında tahta yeni oturan Sultan II. Murad'ın dikkatini çekmiştir. Bu sebeple Hacı Bayram Velî'yi soruşturmak amacıyla Edirne'deki sarayına çağırmıştır.²⁶ Hacı Bayram Velî, 1421 yılının Temmuz ayında Akşemseddin ile beraber Edirne'ye giderken Gelibolu'da Yazıcıoğlu Ahmed Bican ve kardeşi Yazıcıoğlu Muhammed kendisine intisab etmişlerdir.²⁷

Hacı Bayram Velî'nin Edirne'de Sultan II. Murad ile görüşmesi, sohbet etmesi ve gösterdiği manevî olgunluk, sultanın takdirini kazanmasına vesile olmuştur. Yüz yüze gerçekleşen bu görüşmeden sonra Sultan II. Murad, Hacı Bayram Velî'ye alaka göstermiş, Eskiçami'de vaaz vermesini rica etmiş, onun adına vakıflar, zâviyeler ve mahalleler kurdurarak iltifat etmiştir.²⁸

Hacı Bayram Velî, Sultan II. Murad'ın yaptırdığı Uzunköprü'nün temel atma töreninde dua etmek amacıyla ikinci kez Edirne'ye gitmiştir. Ayrıca bu törende dönemin önemli mutasavvıflardan ve padişahın damadı olan Emir Sultan da bulunmuştur. Bunun dışında Emir Sultan'ın vasiyeti gereği cenaze namazını kıldırmak için 1429 yılında Bursa'ya gitmiş, ancak oradan tekrar Ankara'ya dönmeyerek Edirne'ye üçüncü kez gitmiştir. Bu seferki gidişinde henüz yeni doğmuş Fatih Sultan Mehmed'i de görmüş ve kendisine dua

²⁴ Harîrîzâde, *Tibyân*, c.I, vr.172b; Cebecioğlu *Hacı Bayram Velî*, s.53; Bayramoğlu-Azamat, "Bayramiyye", *DİA*, c.V, İstanbul 1992, s.269.

²⁵ Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*, s.56.

²⁶ Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*, s.55.

²⁷ Sarı Abdullah, *Semerâtü'l-fuâd*, s.235-40; Aynî, *Hacı Bayram Velî*, s.79; Hasan Kamil Yılmaz, *Azîz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikati*, Erkam Yayınları, Ankara 1990, s.171.

²⁸ Sarı Abdullah, *Semerâtü'l-fuâd*, s.236-7; Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Velî*, c.I, s.27.

etmiştir. Kaynaklar, Hacı Bayram Velî'nin İstanbul'un fethini de bu ziyareti sırasında Fatih'in babası II. Murad'a müjdelediğini kaydetmişlerdir.²⁹

Anadolu'nun orta yerinde doğup büyüyen Hacı Bayram Velî'nin kısa sürede birçok şehirde kalabalık bir mürid topluluğuna kavuşması, Osmanlı Devleti'nin yöneticileri ve dönemin etkin mutasavvıfları ile sık görüşüp yakın ilişki içinde olması, halkın ve medrese mensubu kimselerin kendisine ilgi göstermesi, kendisinin ve adına izafe edilen Bayramîlik ekolünün Anadolu'da son derece etkili bir tarikat olduğunu göstermektedir.

2. Hacı Bayram Velî'nin Yetiştirdiği Halifeler

Tasavvuf geleneğinde tarikatlar, tarikatın başında bulunan müridin yetiştirdiği halifeler aracılığı ile varlığını sürdürürler. Şüphesiz Bayramiyye Tarikatı da halifeler vasıtasıyla kısa sürede Anadolu'nun çeşitli yerlerine yayılmıştır.

Hacı Bayram Velî'nin yetiştirdiği halifelerin sayısı hakkındaki bilgi, kaynaklarda farklı şekilde verilmiştir. Nitekim Sarı Abdullah Efendi bu sayıyı altı;³⁰ Sadık Vicdanî on dört;³¹ Hüseyin Vassâf³² ve Bursalı Mehmed Tahir on üç;³³ Mehmet Ali Aynî sekiz;³⁴ Fuat Bayramoğlu yirmi sekiz;³⁵ Ethem Cebecioğlu on dokuz³⁶ olarak vermiştir. Fuat Bayramoğlu'nun verdiği rakam, hakkında şüphe bulunan veya halife olma ihtimali taşıyan şahısları da içermektedir. Oysa Ethem Cebecioğlu, bu durumda halife sayısının otuz bir olacağını kaydetmiştir.³⁷

Halifelerin çokluğu ve her birinin farklı bir coğrafyaya yerleşip tasavvufi düşüncelerini orada yaymaya çalışması dikkate alınırca o dönemin şartları dâhilinde Hacı Bayram Velî ve Bayramiyye ekolünün Anadolu'yu ne kadar etkilediği daha kolay anlaşılmaktadır. Hacı Bayram Velî'nin tasavvuf öğretilerini yayan, ondan sonraki nesillere aktaran ve onu temsil eden en meşhur halifeleri şunlardır:

1. Akşemseddin
2. Yazıcıoğlu Muhammed

²⁹ Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Velî*, c.I, s.25-8; Yılmaz, *Azîz Mahmud Hüdâyî*, s.170.

³⁰ Sarı Abdullah, *Semerâtü'l-fuâd*, s.144-5.

³¹ Sadık Vicdanî, *Tomâr-ı Turûk-u Aliyye-Tarîkatler ve Silsileleri*, haz. İrfan Gündüz, Enderun Kitabevi, İstanbul 1995, s.28.

³² Vassâf, *Sefîne-i Evlîyâ*, c.II, s.262.

³³ Bursalı, *Hacı Bayram Velî*, s.5.

³⁴ Aynî, *Hacı Bayram Velî*, s.116-7.

³⁵ Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Velî*, c.I, s.48-57.

³⁶ Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*, s.84.

³⁷ Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*, s.84.

3. Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan
4. Şeyh Salahaddin
5. Germiyanoglu Şeyhi
6. Molla Zeyrek
7. Eşrefoğlu Rumî
8. Baba Nahhâsî-i Ankaravî (Bakırcı)
9. Akbıyık Meczûb Sultan (Tüccar)
10. Şeyh Emir Sikkini Ömer Dede
11. Şeyh Lütfullah
12. Şeyh Yusuf Hakikî
13. İnce Bedreddin
14. Kızılca Bedreddin
15. Şeyh Ulvan Şirazî
16. Kemal Halvetî (Kemal Ummî)
17. Abdülkadir Isfehanî
18. Ahmed Baba
19. Şeyh Muslihiddin Halife

3. Bayramiyye'nin Şubeleşerek Anadolu'ya Yayılışı

Hacı Bayram Velî, manevî olgunluğunu Ebû Hamid Aksarayî'nin yanında tamamlayıp Ankara'ya yerleşmesinden sonra kendi adına izafe edilen Bayramiyye Tarikatı'nı tesis etmiş, tasavvufî tecrübelerini ve irşad faaliyetlerini bu yeni ekolde sürdürmüştür. Kaynaklar, Ebû Hamid Aksarayî'nin Halvetîlik (Sadreddin-i Erdebilî), Nakşîlik (Şadî-i Rumî) ve Ebheriyye (Şemseddin Musa) tarikatlarının manevî eğitimini alması ve bunun doğal bir sonucu olarak talebesi Hacı Bayram'a yansıtmış olması sebebiyle Bayramiyye Tarikatı'nın adı geçen üç tarikatın karışımı olduğunu kaydetmişlerdir.³⁸

Hacı Bayram Velî'nin vefatından sonra Bayramiyye'yi temsil etme görevi ilim erbabı olan halifesi Akşemseddin'e geçmiştir. Akşemseddin'in Göynük'e

³⁸ Harîrîzâde, *Tibyân*, c.I, vr.171^b; Sarı Abdullah, *Semerâtü'l-fuâd*, s.227; Bursalı, *Hacı Bayram Velî*, s.9; Vicdanî, *Tomâr-ı Turûk-u Aliyye*, s.44; Aynî, *Hacı Bayram Velî*, s.65; Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*, s.86.

yerleşmesinden sonra Hacı Bayram Velî'nin diğer önemli bir halifesi olan Dede Ömer Sikkînî de oraya giderek Akşemseddin'in sohbetine ve zikir törenlerine katılmıştır. Ancak bir süre sonra her iki halife arasında zikir törenlerinde uygulanan metot sebebiyle farklılık ortaya çıkmıştır. Her iki halifenin kendi metodunu uygulaması, Bayramiyye Tarikatı'nın iki ayrı tasavvufî ekol halinde varlığını sürdürmesine vesile olmuştur.³⁹ Böylece Akşemseddin'e izafeten Şemsiyye-i Bayramiyye, Dede Ömer Sikkînî'ye izafeten de Melâmiyye-i Bayramiyye ekolleri zuhur etmiştir.

Şemsiyye-i Bayramiyye, zamanla kendi içinde Kayserili İbrahim Tennurî'ye nisbetle Tennuriyye; Himmet Efendi'ye nisbetle Himmetiyye ve İlyas Saruhanî'ye nisbetle İseviyye kollarına ayrılmıştır.⁴⁰ Ayrıca kaynaklar, silsilesi Hacı Bayram Velî'nin halifelerinden Akbıyık Meczûb vasıtasıyla Üftâde'ye, buradan da Aziz Mahmud Hüdayî'ye ulaşan Celvetiyye Tarikatı'nın da Bayramiyye'nin bir şubesi olduğunu ifade etmişlerdir.⁴¹

4. Bayramiyye Tekkeleri

Tasavvuf ekollerinin en önemli niteliklerinden biri, tasavvufa ilgi duyan muhiplerinin manevî eğitimini sağlamak ve sürdürmek için onları yetiştirebilecekleri, kendine özgü bir kısım kural ve disiplinler taşıyan bir mekâna sahip olmalarıdır. Tasavvuf terminolojisinde nitelik ve fonksiyonlarına göre farklı isimlerle anılan bu mekânlar *âsitane*, *tekke* ve *zâviye* diye adlandırılmıştır. Hacı Bayram Velî de Ankara'ya döndükten sonra etrafında toplanan insanlara faydalı olmak ve ihtiyaç duyanların manevî eğitimini sürdürebilmek amacıyla bugünkü Ulus semti civarında eski Hristiyan mabedi olan Ogüst tapınağı bitişiğinde bir zâviye yaptırmıştır.⁴² Bayramiyye Tarikatı'nın ilk tekkesi, Hacı Bayram Velî'nin sağlığında inşa ettirdiği bu tekkedir.

Kaynaklardan edinilen bilgilerden yola çıkarak Bayramiyye tekkeleri buldukları şehirlerle beraber şu şekilde sıralanabilir:

1. Hacı Bayram Tekkesi – Ankara
2. Sultan Hacı Bayram Zâviyesi – Edirne
3. Sivasî Tekkesi – İstanbul
4. Şeyh Şücâ Zâviyesi – Edirne
5. Abdi Baba Tekkesi – İstanbul/Eyüp

³⁹ Sarı Abdullah, *Semerâtü'l-fuâd*, s.241; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c.II, s.279; Vicdanî, *Tomâr-ı Turûk-u Alîyye*, s.44; Aynî, *Hacı Bayram Velî*, s.114.

⁴⁰ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s.412; Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*, s.103.

⁴¹ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.412; Yılmaz, *Azîz Mahmud Hüdayî*, s.155; Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*, s.106.

⁴² Gönül Öney, *Ankara'da Türk Devri Yapıları*, Ankara 1971, s.66-9; Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*, s.53.

6. Bayezid Ağa Tekkesi – İstanbul/Topkapı
7. Emekyemez (Etyemez) Tekkesi – İstanbul/Üsküdar (Salacak)
8. Abdüssamed Ağa Tekkesi – İstanbul/Kağıthane
9. Bezcizâde Muhyiddin Efendi Tekkesi – İstanbul/Üsküdar (Divitçiler)
10. Tavi Mehmet Efendi Tekkesi – İstanbul/Şehremini
11. Cismilatîf Tekkesi – İstanbul/Aksaray
12. Himmetzâde Tekkesi – İstanbul/Üsküdar (Nakkaşpaşa)
13. Haşimî Osman Tekkesi – İstanbul/Kasımpaşa
14. Helvayî Yakup Tekkesi – İstanbul/Şehzâdebaşı⁴³

Anadolu'nun diğer şehirlerinde bulunan tekkeler hakkında kaynaklarda bilgi mevcut değildir. Ancak yukarıda hakkında bilgi verdiğimiz Bayramiyye'nin Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde temsil eden halifelerinden yola çıkarak bu tarikatın Ankara, İstanbul, Edirne, Kalecik, Çorum, İstanbul, Larende (Karaman) Darende, Bolu, Balıkesir, Bursa, Gelibolu, Kütahya, Göynük, İznik, Aksaray gibi birçok yerde tekke kurarak faaliyet gösterdiğini kolaylıkla söyleyebiliriz.

Bayramiyye tekkelerinden Emekyemez Tekkesi, Himmetzâde Tekkesi, Bayezid Ağa Tekkesi ve Helvayî Yakup Tekkesi, tekke ve zâviyelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar faal olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.⁴⁴

5. Hacı Bayram Velî ve Bayramiyye Ekolünün Sosyal, Siyasal, Kültürel ve İlmî Yönden Anadolu'ya Etkisi

Anadolu'da Türk karakterli bir tasavvufî akım olarak doğan ve gelişerek yayılan Bayramiyye ekolü ile kurucusu Hacı Bayram Velî, büyük halk kitlelerini dini, ahlakî, siyasî, sosyal, kültürel ve ilmî bakımdan etkilemişlerdir. Bu etki yetiştirdikleri halifeler, kurdukları tekkeler ve bıraktıkları eserler ile devam etmiştir.

a) Sosyal Yönden

Anadolu'nun siyasî çalkantılarla uğraştığı bir zaman diliminde müderrisliği bırakıp tasavvuf yoluna giren Hacı Bayram Velî, etrafında toplanan her kesimden insanlara çalışıp bir meslek sahibi olmalarının gereğini ve kendi el emekleriyle geçimlerini sağlamanın önemini, tasavvufî öğretisinin bir ilkesi halinde getirmiştir. Esasen bu temel ahlakî ilkeyi, kendisine talebe olduğu ve yıllarca hizmetinde bulunduğu şeyhi Ebu Hamid Aksarayî (Somuncu Baba)'den miras almış, yanından ayrılırken “Sultanım! Ne iş üzerinde olalım?” sorusuna karşılık, “Ekin ek, burçak ek”⁴⁵ cevabı, Ankara'ya gelince çiftçilik ve ziraat ile

⁴³ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c.II, s.273; Bayramoğlu-Azamat, “Bayramiyye”, s.273; Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*, s.107.

⁴⁴ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c.II, s.273; Bayramoğlu-Azamat, “Bayramiyye”, s.273.

⁴⁵ Azamat, “Hacı Bayrâm-ı Velî,” s.444.

uğraşmasına sebep olmuştur. Hacı Bayram Velî'nin bir işle meşgul olmanın ve emek harcanarak rızık elde etmenin faziletini müridlerine tavsiye etmesi, sosyal ve ekonomik hayatın temellerinin derin ve sağlam olması açısından birey ve toplumun lehine devletin varlığını güçlü bir şekilde sürdürebilmesi için önemli ve gerekli bir ilkedir.

Manevî şahsiyeti ile büyük kitleleri etkileyen Hacı Bayram Velî, hiçbir zaman dervişlik kisvesi altında birey ve toplumu atalete sürükleyen işsiz ve meşgalesiz müridler istememiş, böyle niyeti ve davranışı olanları da yanında barındırmamıştır. Yanına aldığı vasıfsız insanları ziraata veya mesleklere yönlendirerek, kendilerine ve sosyal hayata katkıda bulunmalarını sağlamıştır. Nitekim müridleri arasında; değirmenci, bakırcı, nalbant, ev ustası, koyun tüccarı, çiftçi, ziraatçı, ayakkabıcı, yüncü, yemenici vs. gibi her türden meslek sahibi insanlar bulunmuştur. Türklerin öteden beri bir yaşam tarzı olarak seçtikleri göçebe hayat tarzını bırakmalarını, yerleşik hayatı tercih etmelerinin önem ve yararını tavsiye etmiş, toprağı işlemenin bereketinden söz ederek bunun soysö-ekonomik açıdan daha kıymetli bir hayat tarzı olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶

Mahsulün ortaklaşa olarak kaldırılması anlamında kullanılan *imece* geleneğini, Orta Anadolu çiftçileri arasında yaygınlaştıran Hacı Bayram Velî, günümüz insanının daha çok ihtiyaç duyduğu yardımlaşma, dayanışma, kardeşlik, dostluk gibi temel değerleri koruyarak onların canlı ve aktif kalmalarını sağlamıştır. Bunun yanında tekkesinde sürekli olarak kaynayan burçak çorbasından başta ihtiyaç sahipleri olmak üzere herkesin içebilmesi, Hacı Bayram Velî'nin büyük halk kitleleri tarafından sosyal hayata değer veren örnek bir şahsiyet olarak algılanmasına sebep olmuştur.

b) Siyasal Yönden

Hacı Bayram Velî'nin yaşadığı dönemde Yıldırım Bayezid ile Timur arasında meydana gelen Ankara Savaşı'nın bıraktığı siyasî etki, Osmanlı Devleti'nde kendisini belirgin bir şekilde hissettirmiştir. Bu dönemde yaşayan birçok âlim, şair, sanatkâr sürgüne gönderilmiştir. O yıllarda Bursa'da yaşayan Ebû Hamid Aksarayî'nin Ulu Cami'nin açılışında Cuma günü okuduğu hutbeden dolayı aşırı ilgi görmesi sonucu müridi Hacı Bayram Velî'yi de yanına alıp Anadolu'dan ayrılarak Şam, Medine ve Mekke yolculuğuna çıkması, her ikisinin de yaşanan siyasî baskıdan kurtulmasına sebep olmuştur.

Anadolu'nun siyasî olaylarla çalkandığı bir sırada Müslüman Türk toplumunu önemli bir şekilde etkileyen ve her geçen gün daha fazla ilgi görerek mürid sayısı artan Hacı Bayram Velî ve Bayramiyye ekolü, devletin dikkatini çekmiş, ilk elden daha fazla bilgi almak için Sultan II. Murad tarafından Hacı Bayram Velî Edirne'ye çağırılmıştır. Gelen davet üzerine yola çıkan Hacı Bayram

⁴⁶ Yılmaz, *Azîz Mahmud Hüdâyî*, s.171.

Velî, yol boyunca uğradığı yerlerde halkın ilgisi ve teveccühü ile karşılaşmış, padişah tarafından saygı ve değer görmüştür. Hacı Bayram Velî'nin devlet merkezine gitmesi, hem onun saygı görmesine, hem de Bayramiyye'nin sünnî Müslüman karakterli, devletine bağlı ve doğu sınırları açısından halk arasında oluşturduğu birlik ile önemli bir siyasî denge sağladığını ortaya koymuştur. Hacı Bayram Velî'nin ülkenin orta ve doğusuna sağladığı siyasî istikrar, devlet tarafından fark edilmiş, bu etkinin bütün bir ülkeyi kapsamaması düşüncesiyle kendisine Sultan II. Murad tarafından vezirlik görevi teklif edilmiştir. Ancak Hacı Bayram Velî, bu teklifi kabul etmemiştir.

Siyasî etkinliği birey ve toplum lehine belirgin şekilde ortaya çıkan Hacı Bayram Velî, Uzunköprü'nün açılış töreninde dua etmesi için Sultan II. Murad tarafından davet edilmiş, sultanın henüz çocuk olan Fatih Sultan Mehmed'i eğitmesi amacıyla birini istemesi üzerine halifesi Akşemseddin'i bu iş görevlendirmiştir. Daha sonra Akşemseddin ve Akbıyık Meczûb, İstanbul'un fethinde hazır bulunmuşlardır.⁴⁷ Bütün bunlar, Hacı Bayram Velî ve Bayramiyye Tarikatı'nın devlet-toplum bütünleşmesi lehine siyasî istikrar açısından önemli bir fonksiyon üstlendiklerini göstermektedir.

c) *İlmî Yönden*

Hacı Bayram Velî, gençlik yıllarında ilim tahsili görmüş, Ankara'da medresede müderrislik görevinde bulunmuş ve daha sonra da manevî eğitimini tamamlamış bir sufidir. Bu durum, hem kendisinin hem de kurduğu Bayramiyye ekolünün halka güven telkin etmesine ve etkili bir şekilde Anadolu'da yayılmasına sebep olmuştur. Gerek sabah ve yatsı namazlarından sonra kurulan zikir meclislerinde gerekse öğle namazından önce ve sonra yaptığı tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf, hatta felsefe gibi dersler⁴⁸ ile önemli bir eğitim faaliyeti yürütmüştür.

Yaşadığı dönemin gereği ilim erbabı ve entelektüeller arasında kültür dili olarak kullanılan Farsça ve Arapça'ya rağbet etmeyen Hacı Bayram Velî, Türkçenin kullanılmasına özen göstermiş, kendi yazdığı şiirlerini de Türkçe kaleme almıştır. Tasavvuf öğretisi açısından okutulmasını uygun gördüğü kitapları Türkçeye tercüme ettirerek okutması, onun Türkçeye verdiği önemin açık bir göstergesidir. Nitekim Hacı Bayram Velî'nin sağlığında Fahreddin-i Irakî'nin Farsça kaleme aldığı *Lemeat* adlı eseri Türkçeye tercüme etmesi için halifelerinden İnce Bedreddin'i görevlendirmesi, Saadeddin Mahmud Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râz* adlı eserinin Türkçeye tercüme edilmesinin halifelerinden Ulvan Şirazî tarafından yapılması, onun Türk kültürüne sağladığı

⁴⁷ Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Velî*, c.I, s.25-8; Yılmaz, *Azîz Mahmud Hüdâyî*, s.170.

⁴⁸ Özköse, "Hacı Bayram Velî", s.63; Cevdet Kılıç, "Hacı Bayram Velî'de İnsanın Ontolojik Varlığı ve Olgunlaşması Süreci," *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S.16, Ankara 2006, s.42.

katkısı ortaya koymaktadır.⁴⁹ Ahmed Yesevî ve Yunus Emre geleneğine bağlı kalarak Türk dilini kullanmayı ve şiirlerini -biri hariç- hece vezniyle yazmayı tercih etmesi, Anadolu insanı üzerinde birlik ve kardeşlik duygularının hakim olmasına önemli katkı sağlamıştır.

Hacı Bayram Velî'nin vefatından sonra da ilim ve kültüre verilen değer ve sağlanan katkı, halifeleri vasıtasıyla devam ettirilmiştir. Yazıcıoğlu Muhammed, *Muhammediyye*; Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan, *Emvâru'l-Âşıkîn* ve Eşrefoğlu Rumî, *Müzekke'î'n-Nüfûs* adlı eserleri ile bu katkıyı sürdürmüşlerdir.

Sonuç

Hacı Bayram Velî'nin Anadolu üzerinde birçok yönden etkili olduğu görülmektedir. Halk arasında imece usûlü mahsül hasat ettirmesi, ilerlemiş yaşına rağmen müridleriyle beraber bizzat çalışarak el emeğiyle geçimini sağlamaya çalışması, helal kazanca önem vermesi, toplum ve devlet yöneticileri ile dönemin elitleri arasında önemli bir etki bırakmıştır.

Hacı Bayram Velî'nin Anadolu'nun bazı bölgelerinde görülen göçebe hayatını yerleşik hayata yönlendirmesi, o dönem Osmanlı Devleti'nin iç siyaseti ile sosyal ve ekonomik açıdan uygun görülen bir tutum olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında kitleler üzerinde etkileri olan şahsiyetlerin devlet ve halkla birlik, beraberlik ve bütünlük içinde olmaları, toplumun huzuru ve sosyo-psikolojisi açısından da ayrı bir değeri olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.

Dönemin padişahı Sultan II. Murad'ın Hacı Bayram Velî'yi saraya davet etmesi, adına vakıflar, zâviyeler, mahalleler kurdurması, Eskicami'de vaaz ettirmesi, Hacı Bayram Velî'nin ülke için siyasi ve sosyal bir istikrar unsuru olduğunu göstermektedir.

Hacı Bayram Velî'nin çevresindeki zenginlerden para ve mal toplayarak ihtiyaç sahibi fakirlere dağıtması, birey ve toplum açısından önemli bir sosyal faaliyettir. Bu işi bizzat kendisi yaptığı gibi müridlerine de yaptırmıştır. Hacı Bayram Velî'nin müridlerinin nefis terbiyesi ile fakir insanların sevgi ve şefkatini kazanılması bakımından uyguladığı bu yöntem, günümüzde kamu ve özel kuruluşların bir kısmında "Sosyal Yardımlaşma Sandığı" olarak hala varlığını sürdürmektedir.

⁴⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c.II, s.264; Aynî, *Hacı Bayram Velî*, s.105; Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Velî*, c.I, s.52; Yılmaz, *Azîz Mahmud Hüddâyî*, s.171.

Kaynakça

- AYNÎ, Mehmed Ali, *Hacı Bayram Velî*, İstanbul 1343.
- AZAMAT, Nihat, “Hacı Bayrâm-ı Velî”, *DİA*, c. XIV, İstanbul 1996.
- BAYRAMOĞLU, Fuat-AZAMAT, Nihat, “Bayramiyye”, *DİA*, c. V, İstanbul 1992.
- BAYRAMOĞLU, Fuat, *Hacı Bayram-ı Velî, Yaşamı, Soyu, Vakfı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983.
- BURSALI, Mehmed Tahir, *Hacı Bayram-ı Velî*, İstanbul 1341.
- CEBECİOĞLU, Ethem, *Hacı Bayram Velî ve Tasavvuf Anlayışı*, Altındağ Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2002.
- ERAYDIN, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.
- EŞREFOĞLU Rumî, *Müşekki'n-nüfûs*, Divan Yayınları, İstanbul 1976.
- HARİRİZÂDE Kemalettin, *Tibyânu vesâilî'l-bakâike fî selâsili't-tarâik*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, no: 430-432, İstanbul.
- KILIÇ, Cevdet, “Hacı Bayram Velî’de İnsanın Ontolojik Varlığı ve Olgunlaşması Süreci”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S.16, Ankara 2006, s. 41-63.
- LAMİÎ Çelebî, *Nefehâtü'l-üns Tercümesi*, İstanbul 1289.
- MEHMED MECDÎ Efendi, *Terceme-i Şakâyık-ı Nu'mâniyye*, İstanbul 1269.
- ÖNEY, Gönül, *Ankara’da Türk Devri Yapıları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1971.
- ÖZKÖSE, Kadir, “Hacı Bayram Velî ve Yaşadığı Döneme Tesiri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S.12, Ankara 2004, s. 53-72.
- SARI ABDULLAH Efendi, *Semerâtü'l-juâd fî'l-mebdei ve'l-meâd*, İstanbul 1288.
- VASSÂF, Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr fî Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, no: 2307-2309, İstanbul.
- VİCDANÎ, Sadık, *Tomâr-ı Turûk-u Aliyye - Tarikatler ve Silsileleri*, haz. İrfan Gündüz, Enderun Kitabevi, İstanbul 1995.
- YILMAZ, Hasan Kamil, *Azîz Mahmud Hüdayî ve Celvetiyye Tarikatu*, Erkam Yayınları, Ankara 1990.